

Tolkningsmuligheter i praksis:

– et essay om ulike former for praksis og hva som skaper sannheter

AV ANN-CECILIE HJELM

Ann-Cecilie Hjelm er vernepleier og masterstudent ved høgskolen i Bergen.

En innledning krysser noen spor:

Har det hendt deg at du har blitt fortalt en historie om en person, la oss si en venn forteller om en venn, – du treffer vedkommende, og blir overrasket, skuffet eller kanskje glad fordi du ikke kjenner igjen personen fra historien? Det har i alle fall hendt meg. Ofte. Antagelig er dette en fordel, – så kan du bli kjent med vedkommende på din egen måte. Størstedelen av min jobberfaring har jeg fra arbeid med psykisk utviklingshemmede mennesker, eller «usedvanlige mennesker» som med andre Niels Christie sier (Christie, 1989). Og det har ofte slått meg hvor mye som blir *fortalt* om disse menneskene. Fortellingene går forut, og det kan virke som om det ikke finnes rom for forglemmelse. Historiene blir. De følger deg, de presenterer deg og de løper foran deg (Goffman, 1964). Dette trenger ikke utelukkende være problematisk. Noen ganger kan disse historiene være det vi trenger for å gjøre en god jobb. Andre ganger er de forstyrrende fremstillinger.

Hvilke forestillinger og tanker man som praktiker har om de man skal yte tjenester til, påvirker utvilsomt utøvelsen og resultatet av tjenestene. Da sier det seg selv at selve fremstillingen blir viktig. Under overskriften «Makt» skriver Helge Folkestad (2000) følgende: «Både hva som rapporteres og hvordan dette formidles får betydning. Det å fokusere en viss type informasjon innebærer gjerne at andre forhold oversees eller undervurderes...» (Folkestad, 2000, i Froestad, Solvang og Søder, 2000:269). I hvilken grad er personale i bofellesskap seg bevist denne maktposisjonen? At ulike tolkninger fører til ulik praksis, og at praktikere står i en særskilt posisjon hva gjelder påvirkning av tjenester og fremstilling av menneskene de yter tjenester til, vil jeg prøve å få frem i det følgende.

Til dette essayet har jeg valgt å ta utgangspunkt i en konstruert situasjon. Det handler om Mildrid og hennes personale, som blir beskrevet nedenfor. Hun finnes sikkert der ute et sted, men jeg har

egentlig ikke truffet henne. Jeg har derimot truffet mange som på hver sin måte minner litt om Mildrid, og jeg har truffet mange av menneskene rundt henne. De som er hennes personale, hennes pårørende og hennes venner. På denne måten har jeg også forholdt meg til Mildrids omgivelser, og de tanker, holdinger og ønsker som er å finne her.

En kort besøk i et bofellesskap:

Mildrid er en jente på 23 år. Hun er psykisk utviklingshemmet, autist og bor i Hakkebakkeskogen bofellesskap. Mildrid liker å tegne, hun har en katt og er svært knyttet til sin familie. Hun har lite verbalt språk, men kommuniserer godt med omverdenen gjennom tavler, tegn, bilder og piktogram. Mildrid slår og sparker personalet når hun blir sint, og skader seg selv da hun er deprimert. Når det gjelder katten sier hun alltid «snill mot meg, snill mot den».

Mildrids hverdag er bygget opp av en del handlingskjeder. En handling følger ofte en annen, for eksempel:

dekke bord
spise
rydde bord
toalett

Når hun har gjort «alt hun skal», kan hun selv velge en aktivitet.

En dag roper Petter på Mildrid og sier; «nå er det middag!» Mildrid svarer ikke, men setter seg ved tavlebordet og peker på bildet av «hage». «Først middag», svarer Petter. Mildrid blir sittende å peke på bildet av hagen. Petter setter seg ned, og gjentar det samme. Mildrid blir fremdeles sittende, og peke på hage. Petter sier; «nå tar jeg deg i armen, også går vi og spiser middag». Mildrid farer opp, tar med seg katten, og går på rommet sitt.

Mildrid har i den senere tid gjort det tydelig for alle i personalgruppen at hun ønsker seg andre alternativer enn hva hennes faste aktiviteter representerer. Særlig kan det se ut som om hun protestere mot den *rekkefølgen* som blir foreslått, slik vi ser i dette eksempelet. I de situasjonene der hun ikke har fått velge rekkefølge selv, for eksempel å gå i hagen før middag, har hun lukket seg inne på rommet sitt og ikke kommet ut ved henvendelse fra personalet. Dette er nytt, og personalet diskuterer nå hva de burde gjøre.

Petter er sikker på at Mildrid trenger tettere oppfølging. Han har jobbet lenge i boligen, og påpeker sin erfaring ved å fortelle om eksempler på hvordan Mildrid har fått forutsigbarhetsproblemer når de faste rutinene forandres. Han mener hele personalgruppen må ta på alvor at Mildrid opptrer så ulikt seg selv, – altså et sikkert tegn på at hun ikke har det bra. Han tror videre at Mildrids hverdag kan gjøres mer oversiktlig ved å fjerne alle forstyrrende elementer. Med dette mener han katten, og de eventuelle piktogramtegnene hun «ikke trenger» for å kommunisere i den situasjonen hun er i, som for eksempel hagetegnet under middagen. På denne måten kan «ting bli normalt igjen».

Hanne er uenig med Petter, og sier hun aldri kan tre inn i et slikt omsorgsregime han foreslår. Ved å fjerne Mildrids alternativer gjør man henne nettopp mer avhengig, – noe Hanne, som også har jobbet lenge i boligen, mener vil lede til utageringer mot personalet, og føre til at Mildrid blir deprimert og selvskadende. Hanne spør Petter hvem som er mest avhengig av rutinene, han selv eller Mildrid? Mildrid må få gjøre tingene i den rekkefølgen hun selv ønsker. Det er nettopp dette som er selvbestemmelse, og personalet har lov om makt og tvang å forholde seg til.

Pål mener de bør se på omgivelsene rundt Mildrid. Er det endringer her som kan være utslagsgivende for hennes oppførsel i det siste? Det har vært en del utskiftning i personalgruppen til Mildrid den siste tiden, og kanskje rutinene er endret på grunn av dette?

Ulike perspektiver på handling:

Omgivelsene preger våre handlinger. Skog (2006) opererer med ulike *sfærer*, for å belyse dette. De ulike sfærene vil ikke bare prege vår handling, men også være avgjørende for hvordan vi forstår noe (Skog, 2006). Som vi ser i personalgruppen til Mildrid er det ulike meninger om hvordan hennes protest/ønske skal oppfattes, og personene har ulike tanker om hva de mener vil være gode alternativer for handling. Et viktig spørsmål i denne sammenheng, er hva som blir ansett som gyldig kunnskap i arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning (Folkestad, 2003). Personalgruppen til Mildrid er tydelig preget av aspekter som personlig kjennskap til Mildrid, hennes hverdag og hvordan ting vanligvis pleier å være. De henviser med dette til en normalitet. Petter, som vi merker oss, legger vekt på «det unormale» i hennes valg. Han sikter da til det unormale i forhold til Mildrid selv, ikke hva som kan anses å være unormalt i befolkningen forøvrig. Dette er tankevekkende, og jeg vil komme tilbake til dette senere. Hanne trekker frem lovverket, og Pål mener omgivelsene er av betydning.

Hvilke perspektiver lar vi prege vår tilnærming til mennesker med psykisk utviklingshemning, og hva blir våre sannheter? Som det kommer frem i Mildrids personalgruppe, beveger de ulike personene seg innenfor ulike forståelser, eller ulike sfærer, når de forsøker å tolke hennes ønsker og protester. På sett og vis vil sfærene overlappe hverandre, men et av Skogs poeng er at sfærene hver seg inneholder

nøkkelord som er toneangivende for den sannheten man skaper, altså hvilken forståelse man legger til grunn for en handling. I Mildrids personalgruppe trekker Hanne frem lovverket, og henviser til Lov om sosiale tjenester når hun skal vektlegge sin mening (LOST, 1991 § 4a). Lovverket er *nøkkelord* i *den juridiske sfære*, som i tillegg til formelle lover, også omhandler regler, sanksjoner og i hvilken grad individer retter sine handlinger etter disse (Skog, 2006). Petter har andre perspektiver. Når han foreslår å fjerne det han kaller «forstyrrende elementer» for Mildrid, er dette en forståelse vi kan tilskrive *den materielle og økonomiske sfære*. Her er *nøkkelordene* ressurser, begrensninger, makt og rettigheter. Personlig synes jeg dette perspektivet er interessant i forhold til den maktposisjonen personalgruppen befinner seg i. Ved å kategorisere noe som «forstyrrende elementer» mener Petter at han er i en posisjon der han kan avgjøre nettopp hva som er forstyrrende. Han tenker med dette å legge premissene for hva som er adekvat kommunikasjon for Mildrid i den situasjonen hun befinner seg i. For Mildrid vil dette trolig oppfattes som begrensninger. Når et ønske ikke samsvarer med mulighetene for å oppnå det man ønsker seg, kan man kalle tilstanden *anomisk*. Å befinne seg i *anomi* oppleves som frustrerende, og et av utfallene kan være å reagere med en eller annen form for avvik (Skog, 2006:131–132).

For å forstå Mildrids handlinger mener Pål at man må se på omgivelsene rundt henne, for eksempel om det har forekommet endringer i hennes nettverk. Mildrids personalgruppe vil spille en vesentlig rolle her. Pål forståelse ser vi er preget av *en kulturell og sosial sfære*, der *nøkkelordene* er sosial læringsteori, integrasjon, normer og andres handlinger (Skog, 2006).

Petter, Pål og Hanne har alle ulike perspektiver som jeg mener kan være typiske tilnærminger i

arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning. Og vi ser at de på hver sin måte vil lede til ulik handling.

Om overleveringer og tolkningsmulighetene i disse:

Personalet i et bofellesskap forholder seg ofte til korte, beskrivende setninger om beboerne i bofellesskapet. Disse kan bli brukt som et slags «felles språk» for å gjengi noe som har med beboeren å gjøre, og som er av betydning. Folkestad omtaler disse som *kategoriseringer* (Folkestad, 2003, 2004). Disse kategoriseringene overleverer noen forventninger, og gir noen føringer for hva som kan skje. Følgende er eksempler på hva jeg mener er slike overleveringer:

«Han er grei i dag»

«Han er ikke så grei i dag»

Poenget med overleveringene er at de er subjektive, de har forskjellig innhold etter hvem som forteller de videre, men de tar ofte en felles forståelse for gitt. Kategoriseringene er konstruksjoner, forstått på en slik måte at de antas å ha gyldighet, men også kunne vært forstått annerledes (Hacking 1999, i Folkestad, 2004:6). På mange måter kan slike korte formuleringer være ok å ha. Det sparer tid, og formuleringene sender noen signaler om at vi er enige, vi har en kultur. Og på denne måten kan de kanskje oppleves som samlende i en personalgruppe. Uansett, disse overleveringene tenderer til å få en viss gyldighet, på tross av at de er subjektive. Min påstand er at disse kategoriseringene, disse overleveringene, bærer med seg historikk, og at de på den måten vil være fengslende. Vil for eksempel overleveringen «han er grei» referere til en gang han ikke var grei? Og hvordan påvirker dette de tjenestene vi skal yte?

Når karakteriseringer slår rot som felles bilder av en person, institusjonaliseres praksis omkring denne personen i tråd med bildet som er tegnet og har vunnet felles aksept blant personalet. Motsatt kan også disse tolkningene gjøre noe med hvordan beboeren ser seg selv, og hva som forventes av han eller henne. Ved protester av ulike slag, kan denne adferden oppleves som opposisjon, eller som bekræftelse på de bildene som er tegnet av beboeren (Folkestad,2003:204).

Kategoriseringene legger sterke føringer på hvordan situasjoner i bofellesskapet defineres, og legger da opp til handlinger som realiserer det fokus og den orientering som kategorisering bærer i seg (Folkestad, 2003:210).

Her er to sitater hentet fra Folkestads avhandling, som jeg tenker belyser hvilket handlingsrom kategoriseringene i si natur innebærer. Men la oss for et øyeblikk gå tilbake til Skogs ulike sfærer. Disse er på sett og vis briller, og med ulike briller ser man ulike sannheter. Noen ganger, dog ikke alltid, er disse sannhetene uforenelige. Og potensielt kan de føre til sprikende tanker om alternativer for handling i en personalgruppe. Hvordan man veier sine ord, og ordlegger seg blir heller ikke ubetydelig.

Vi kan holde oss i personalgruppen til Mildrid, og tenke oss to overleveringer:

1) Mildrid er vanskelig i dag

2) Mildrid har en vanskelig dag.

Dette er to ganske forskjellige overleveringer, som både impliserer ulikt innhold og kan lede til ulike tilnærminger. I det ene tilfellet er det egenskaper ved Mildrid som er «årsaken» til en situasjon, i det andre tilfellet er årsakene mer ubestemmelige. Det er ikke dermed sagt at en overlevering nødvendigvis må føre med seg ulik praksis, men eksempelet ovenfor viser at det er et handlingsrom der, som potensielt kan lede til

ulike handlinger. Passer det i denne sammenheng å minne leseren på norsktime på ungdomskolen? Jeg lar det stå til;

1) Vent, ikke skyt han

1) Vent ikke, skyt han

Hvordan man legger noe frem kan ha dramatiske konsekvenser! Jeg sikter, i tilfelle fremstillingen kom skjevt ut, ikke til at helsepersonell er utstyrt med skytevåpen og dårlige grammatikkunnskaper. De er uten tvil utstyrt med langt farligere våpen dersom de ikke brukes rett; sine egne holdninger.

Pass på! Makt og ondskap underveis:

Jeg har, i mine tidlige jobber, både snakket og tenkt mye rundt det å ha «onde tanker». Kort fortalt innebærer dette, for meg, å tenke ondskapsfullt om visse sider ved de menneskene jeg arbeider og har arbeidet med. Jeg vedkjenner meg at begrepet i seg selv kan være lite dekkende, men for å avklare noe: onde tanker ser ut til å ha en tendens til å dukke opp i situasjoner der mye utfordrende adferd og tvang er involvert. En kuriositet er at jeg føler meg modig og skamfull på en og samme tid, som trekker disse tankene frem. Tilbakemeldingene jeg har fått på det å tenke ondskapsfullt om de jeg har jobbet med, har også strukket seg fra «endelig snakker vi høyt om dette», til «du bør vurdere å finne deg en ny jobb». Uansett, onde tanker er noe jeg antar at alle kan konstruere, og jeg har tolket det som et svært personlig tema for mange. Skamfullheten i begrepet kan man forestille seg ligger nært knyttet opp imot å «avsløre sin egen ondskap». For hva forteller det om deg, som fagets forlengede arm, og som menneske, at du på et eller annet tidspunkt har tenkt «jeg har lyst å vri hodet av» vedkommende? Min erfaring er at dette er et tema som likevel blir snakket om,

men da gjerne på tomannshånd. Noe man også kan forestille seg, er at disse tankene kanskje er kamuflert som noe annet, noe som er langt mer akseptabelt, for eksempel det å «bare være sliten».

Å være personale i bofellesskap for mennesker med utviklingshemning innebærer å måtte tolke og gi tilbakemeldinger på endel situasjoner som hører dagliglivet til. Folkestad stiller i sin avhandling noen vesentlige spørsmål, som jeg tenker har gyldighet også i denne sammenheng: Hva betraktes som gyldig kunnskap, og hvordan begrunnes den? Hvilke situasjoner får oppmerksomhet og hva oversees? (Folkestad, 2003:37). Nettopp i dette ligger tolkningsmulighetene og maktperspektivet jeg har snakket om tidligere. I Mildrids tilfelle ser vi at hun protesterer mot hvordan og når aktiviteter skal gjennomføres. I selve tolkningsmuligheten som oppstår ved hennes protest, befinner personalet seg i en særskilt posisjon hva gjelder å kunne påvirke hennes muligheter. Som vi husker ønsker Petter å fjerne hva han mener er «forstyrrende elementer». Utfallet av denne tilnærmingen vil være vesentlig forskjellig fra hva Hanne mener de bør gjøre, nemlig å ikke fjerne noe, men la Mildrid selv velge i hvilken rekkefølge og hvordan hun ønsker å gjennomføre sin hverdag. Å være i en posisjon der man kan påvirke noen i så måte, innebærer en maktposisjon (Stang, 1998).

Men hvordan er praktikernes forhold til egen makt? Kjenner man den og reflekterer man over den? I følge Stang (1998) er makten fagutøvere har, eller må være i besittelse av, en makt som ofte defineres som kompetanse og posisjon. Dette gjør det mulig for tjenesteutøver å handle bemyndigende. Det motsatte av makt blir da maktesløshet (Stang, 1998). Folkestad omtaler i sin avhandling denne makten som noe praktikerne ikke umiddelbart vedkjenner seg (Folke-

stad, 2003). Dette kan ha å gjøre med at makt ofte blir oppfattet som noe utelukkende negativt. I denne sammenheng er maktens motsetning forestillingen om «den gode hjelper», – nemlig et oppvakt, opplyst og moderne individ som ikke besitter verken makt eller onde tanker (Heggen, 2004).

En sannsynlig hovedgrunn til tabuisering av ondskap er ideen om det moderne menneske som opplyst og fornuftig. Bildet av det moderne menneske er et harmonisk bilde av et opplyst og fornuftig individ, med lite aksept for onde tanker og forestillinger. Ondskap er forbundet med mørke indre rom, eller med yttergrensene av normalitet, som er truende å utforske (Heggen, 2004:34).

Poenget med ondskapen i denne sammenheng, blir å vise hvordan også denne kan være med å prege våre tilnærminger i arbeid med psykisk utviklingshemmede. Som tidligere nevnt har jeg tatt utgangspunkt i at onde tanker er noe vi alle kan tenke og konstruere, det vil si det samme som at onde tanker også kan være med å prege våre tjenester, – potensielt forkledd som gode intensjoner.

Å forstå seg på det normale:

Sett at vi forutsetter en felles forståelse av overleveringene jeg har snakket om, så ligger det allikevel et aspekt av tolkning i dem. Alle er enige om at «økt livskvalitet» er bra, – men hva er det? Her finnes det stort rom for tolkning, og for praktikerne vil det si et stort handlingsrom. Et handlingsrom der de, ikke alltid med retningslinjer, må tolke hva de syns er best i en situasjon. Det finnes altså implisitte, ideologisk baserte forventninger til hva praktikerne på feltet skal foreta seg, både med hensyn til kunnskap og engasjement. Det er derimot ikke alltid klart hva disse forventningene egentlig innebærer. Det er heller ikke umiddelbart tydelig hva det er de skal

bidra til, og hvordan de skal gjøre det. Dette kan skape problemer både for det praktiske arbeidet, og føre til at fagutøveren utsettes for kritikk. Normaliseringen er den ideologiske rammen for tjenester til mennesker med utviklingshemning, og utgangspunktet for normalitetstankegangen var å reformere institusjonene slik at psykisk utviklingshemmede skulle gis anledning til å leve sine liv så normalt som mulig. Her er det snakk om sterke normative føringer, som baserer seg på en statistisk normalitetsforståelse, på det som er vanlig hos oss, i vår kultur og i vår tid (Folkestad, 2004). Sirnes (2006) skriver i følgende sitat om nettopp normalitetens kompleksitet og dimensjoner. I dette kan vi lese noe av mulighetene for tolkning som eksisterer knyttet til begrepet:

Det er få begrep som er så vanskelige som normalitet. Det virker både gammelmodig og høyaktuelt, statisk og dynamisk, positivt og negativt ladet, inkluderende og ekskluderende, forsonende og truende, trivielt og ekstraordinært, forvist til spesialregioner av samfunnet, med nesten ubegrensede generalitetsambisjoner (Sirnes, 2006, i Hylland Eriksen og Breivik 2006:119).

Avsluttende refleksjoner:

Jeg har brukt mye tid på å fundere over det å jobbe med *hele mennesket*. Hvordan det innebærer å «se alt», samtidig som man potensielt ikke ser noe som helst. Bokstavelig og billedlig. Da min egen erfaring er fra bofellesskap, og jeg i denne sammenheng har tatt for meg historiene som blir *fortalt videre*, er jeg overbevist om at det å *ikke bry seg med alt*, er en dyd.

Det er rett og slett ikke alt som skal fortelles. Og siden mitt tema har vært overleveringer og kategoriseringer, må min punchline nødvendigvis være at det som skal fortelles videre skal fortelles med omhu. En god kollega av meg sa engang under en overlapping; «ikke fortell meg alt, jeg har ikke lyst å late som om jeg blir over-

rasket når han (beboer) forteller det seinere». Min kollega henviste i denne sammenheng til den dobbeltheten som ofte skapes da vi arbeider med mennesker: vedkommendes virkelighet, og det personalet snakker om på pauserommet, det vi registrerer og det vi merker oss. Det er dette som skaper historiene som blir fortalt, som går forut, og som ikke blir glemte. Det er disse historiene som løper foran og presenterer vedkommende. For vel og merke er det beboerens hjem, men det er personalets arbeidsplass, profesjonalitet, yrke og yrkeserfaring. Med alt det impliserer.

Overleveringene fremstår som (både i Folkestads avhandling, og i mitt eget hode) nettopp å være avhengige av at mennesker forteller de videre, at de blir tolket, fortolket og tatt imot. På denne måten kan de også opphøre. Dette gleder meg. Hvorfor? Fordi det bør finnes rom for forglemmelse. Hvor lenge skal man ha en fortelling festet til sin person? Dersom noen kastet en kopp i veggen på en sentralinstitusjon for 15 år siden, skal dette fremdeles nevnes når man beskriver vedkommende?

Denne skrivingen har gjort meg oppmerksom på at jeg ønsker å si mye med dette essayet. Kunsten blir, som ellers i livet, å begrense seg. Caset med Mildrid belyser en tematikk som er større enn caset i seg selv, og det er mange omkringliggende diskusjoner som, i denne sammenheng, dessverre ikke har sett dagens lys. Jeg føler meg uferdig, og idet jeg sender dette fra meg har jeg Mildrid i tankene til senere prosjekter.

Litteraturliste:

- Christie, N. (1989) *Bortenfor anstalt og ensomhet – om landsbyer for usedvanlige mennesker*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Folkestad, H. (2000) *Ambisjonen er å yte tilpasset hjelp*. I Froestad, J., Solvang, P. og Söder, M. (red) (2000) *Funksjonshemming, politikk og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Folkestad, H. (2003) *Institusjonalisert hverdagsliv. En studie av samhandling mellom personale og beboere i bofellesskap for mennesker med psykisk utviklingshemning*. Avhandling for dr. Polit. Universitetet i Bergen, Samfunnsvitenskapelig fakultet.
- Folkestad, H. (2004) *Kunnskap og engasjement: teoretiske og normative betraktninger omkring omsorg og tjenesteyting ovenfor personer med psykisk utviklingshemning*. Prøveforelesning over oppgitt emne for Dr.polit-graden 12.2.2004. Bergen. [Internett] Tilgjengelig fra <http://home.hib.no/ansatte/hfo/>. Lest 05.03.2007.
- Goffman, E. (1964) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. Trykket opp igjen 1986. Penguin, Harmondsworth.
- Heggen, K. (2004) *Krenkende pleie og behandling*. I Sætersdal, B., Heggen K. (2004) *I den beste hensikt? «Ondskap» i behandlingssamfunnet*. Akribe forlag, 2. opplag. Oslo.
- Lov om Sosiale tjenester (1991-12-13 nr. 81 § 4a) *Rettsikkerhet ved bruk av tvang og makt ovenfor enkelte personer med psykisk utviklingshemning*. [Internett] Tilgjengelig fra www.lovdatabasen.no/all/hl-19911213-081.html. Lest 24.04.2007.
- Sirnes, T. (2006) *Den gode normaliteten*. I Hylland Eriksen, T. og Breivik, J.K. (red.) (2006) *Normalitet*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Skog, O.J. (2006) *Skam og Skade. Noen avvikssosiologiske temaer*. Gyldendal Akademisk. Oslo.
- Stang, I. (1998) *Makt og bemyndigelse, – om å ta pasient og brukermedvirkning på alvor*. Universitetsforlaget, Oslo.